

Oponentský posudek disertační práce

Mgr. Pavel Heřmánek: **Kristýna Poniatovská a Jan Amos Komenský. Vizionářka a vzdělanec v čase třicetileté války**

Disertační práce Mgr. Pavla Heřmánka je zaměřena na studium dobově kontroverzního avšak velmi přitažlivého tématu náboženských revelací v období závěru první třetiny 17. století, kdy se konfesně rozdělená Evropa již řadu let zmítala v rozsáhlém válečném konfliktu otrásajícím základními jistotami obyvatel středoevropského prostoru a pronikavě ovlivňujícím mentalitu raně-novověkého člověka. Předmětem autorova zkoumání se stal průsečík, v němž se relativně krátce, avšak nadměrně intenzivně, střetla kariéra „laické“ prorokyně Kristiny Poniatovské († 1644) a duchovního minoritního náboženského společenství s výraznými intelektuálními zájmy, jimž oběma výše uvedený konflikt vykázal úděl vyhnanců pro víru. Autor jej částečně sleduje i v kontextu náboženských, společenských a mentalitních dobových souřadnic.

V úvodu práce autor obecně představuje fenomén prorockých vizí v rámci protestantské kultury a zmiňuje některé nejdůležitější nově vědecké práce k tomuto tématu. Stručně nastiňuje význam kontaktů J. A. Komenského se třemi osobami (K. Kotter, K. Poniatovská a M. Drábík), jejichž vize výrazným způsobem ovlivnily Komenského velmi pozitivní vztah k prorockým a vysvětluje záměr soustředit se na postavu Kristiny Poniatovské, již se pokusí osvobodit „ze stínu Komenského“. Záměrem autora je podat souhrn informací, které jsou o Kristině známy, edičně zpřístupnit její prorockví, tematicky je analyzovat a vyvolat k tomuto problému diskusi, v jejímž centru stál doposud spíše samotný Komenský.

V první kapitole autor na základě všech dostupných informací přehledně představuje životní běh Kristiny Poniatovské v období jejích vizí. Vzhled do předcházející a následující periody jejího života je ostatně z důvodu slabé pramenné základny možný pouze v hrubých rysech. Líčí okolnosti její první vize, k níž došlo 12. listopadu 1627 na zámku v Horní Branné, kam Kristinu poslal z Náměště nad Oslavu její otec Julian, působící krátce před Bílou horou jako pedagog na mladoboleslavské bratrské škole. Pokouší se analyzovat „spouštěcí faktory“, které vedly k zahájení vizí a všimá si také Kristinina zdravotního a psychického stavu, hrajícího velkou roli již při hodnocení vizionářské aktivity současníky. Autor plasticky líčí konflikt Kristiny s jejím otcem, který se k vizionářské aktivitě své dcery zpočátku stavěl značně odmítavě, avšak po určité době se stal jejím obhájcem. Přestože v centru pozornosti stojí jednoznačně Kristina, již v tomto momentě autor nadnáší otázku o míře vlivu J. A. Komenského na pramennou základnu, z níž informace o Kristininých aktivitách čerpáme (s. 11, v případě koncipování dopisu Kristiny, která reaguje na otcův silně skeptický postoj). Poté autor přechází k líčení událostí, jež byly vyvrcholením Kristininy vizionářské aktivity v Čechách, k její – nepříliš úspěšné – cestě za Albrechtem z Valdštejna do Jičína. Jedním ze zlomových momentů v životě Kristiny byl její odchod do lešenského exilu. I tam ale vize pokračovaly a navíc zde, v centru českých exulantů, odkázaných do značné míry na dobrovůli hostitelů, vyvolaly kontroverze a bouřlivé reakce. Zde Kristinu na vyzvání majitele Lešna Rafaela Leszczyńskiego ohledalo koncilium lékařů a teologů, kteří měli o Kristininých vizích vynést úsudek, neboť její případ vyvolával velkou pozornost současníků. Prameny, které z tohoto koncilia vzešly, vyčerpává autor v části kapitoly určené popisu tělesných projevů během vizí. Právě tyto projevy hrály v úsudku zainteresovaných nezanedbatelnou roli. Současně se zde objevuje podnětné autorovo srovnání s projevy jiných vizionářů (s. 21–22, srov. anglické prorokyně 17. století, jimž věnovala pozornost Diane Purkiss). Na těchto projevech autora zaujala zejména jejich teatralita, kterou můžeme sledovat i u některých vizionářek z oblasti Říše (s. 24). Posléze autor v líčení dospívá ke konci zjevení, která vyvrcholila Kristininým údajným úmrtím a opětovným probuzením k životu. Konec zjevení znamenal pro Kristinu novou životní etapu o to více, že v říjnu 1632 se provdala za bratrského duchovního a tiskaře Daniela Vettera (zde by bylo možné mírně polemizovat

s autorovým tvrzením, že funkce tiskaře byla v Jednotě „vážená“, pravděpodobně ne více než jakýkoliv jiný stupeň duchovního úřadu). Toto poslední životní období bylo pro Kristinu, která se stala matkou pěti dětí a zemřela v roce 1644, alespoň z hlediska zájmu o její osobu ze strany okolí, již pravděpodobně mnohem klidnější. Na s. 29–30 otiskuje autor také část pohřební řeči, kterou nad rakví Kristiny pronesl Václav Lochar. K tomuto textu by bylo možné připojit drobný komentář, neboť podle Locharových slov Kristina s rodiči přišla do Čech v roce 1615. Z korespondence archivu Matouše Konečného je doloženo, že Poniatowský začal vyjednávat o svém přestěhování do Čech s českými a moravskými bratrskými biskupy teprve v roce 1617 a v Mladé Boleslavi se usadil nejdříve na začátku roku 1618.

Následující část práce autor věnoval samotným vizím Kristiny. Zde je hodno ocenění, že jejich zápisu věnoval pozornost v samostatné podkapitole, v níž se snaží přiblížit, jakým způsobem došlo k jejich zaznamenávání jednak ze strany Kristiny, jednak ze strany jejich dalších zpracovatelů a vydavatelů (vedle J. A. Komenského např. také ze strany lékaře Jana Jonstona). Na stranách 35–53 provádí autor rozbor tematické struktury vizí, který patří k nejpřínosnějším částem práce. Pokud je oponentovi známo, jde o první ucelený a systematicky podaný rozbor aktivit vzešlých z vizionářské činnosti osob, jimž věnoval J. A. Komenský během svého života pozornost. Svě výsledky shrnuje v podkapitolách věnovaných postavám, místům, zhusta se objevujícímu motivu knihy, úloze Žalmů v rámci jednotlivých zjevení, tématu zničení bezbožníků a záchrany vyvolených, „geografii spásy“, Bohem vyvolenému panovníkovi, stylizaci Kristiny jako české trpící církve, nebo přímo církve jako nevěsty Kristovy, exilu a symbolickým postavám lvů. Tato část práce je doplněna exkurzem, v němž autor provádí komparaci zjištěných skutečností s výsledky bádání o vizionářkách Margharetty Heydewetter a Benigny Königs (zde by bylo vhodné provést identifikaci „pomořanské kněžny“, v jejímž fraucimoru se Benigna pohybovala, s. 54). Výsledky tohoto srovnání mají silnou vypovídací hodnotu.

Velkou pozornost autor věnoval zkoumání projevů, jakým reagovalo na vize Kristiny Poniatowské její okolí. Vizionářská aktivita vzbuzovala totiž značné kontroverze, které ve svém důsledku nemohly být českým exulantům shromážděným v Lešně nikterak příjemné. Rozlišuje přitom mezi reakcemi lékařů a teologů, respektive duchovních konfesních útvarů. O značně skeptické reakci lékaře Matyáše Vechnera přitom soudí, že jeho „pojetí se ... nejvíce blíží typu a způsobu vytváření úsudku, který jsme schopni si učinit o zjevení dnes“ (s. 65). Toto vyjádření však stojí v určitém napětí s mimoděčnými projevy autora. Z některých náznaků totiž vyplývá, že autor projevuje k vizionářské činnosti Kristiny sympatie, ba že je dokonce pokládá za inspirovaná (srov. např. s. 14 pozn. 62, nebo s. 130). Skepticismus doktora Matyáše Vechnera autor vysvětluje i jeho teologickou pozicí, neboť jmenovaný patřil k vyznavačům Augsburgské konfese. Ovšem právě ani luterské prostředí, jak ukazují příklady M. Heydewetter a B. Königs, nezůstalo vizionářskými aktivitami nedotčeno. V této části práce by snad mohlo být přínosné i bližší představení konfesně-intelektuálního prostředí z nichž vyšly oba již jmenovaní protagonisté koncilie, Matyáš Vechner a Jan Jonston. Zajímavé srovnání autor nabízí, když představuje vztah jiných českých exulantů k proroctvím Kristiny, např. reakce Jana Jiřího Haranta nebo mladoboleslavského měšťana a kronikáře Jiřího Kezelia Bydžovského. Přesvědčivým způsobem autor vylíčil a odůvodnil značně skeptické stanovisko k vizím Kristiny ze strany předních zástupců exilové i polské Jednoty bratrské, kterým vedle jejich osobního, zřejmě skeptického, stanoviska neunikla ani ošemetnost situace, bránící jim vystavovat Jednotu nebezpečí rozpoutání dalších mezikonfesních polemik (s. 77–80). Pochopitelně největší prostor vyhradil autor postojům J. A. Komenského, který se stal nejvášnivějším obhájcem pravosti Kristininých vizí, ale také jejich šířitelem a jak je patrné, i jejich interpretem (vykladačem). V tomto směru Komenský sehrál skutečně klíčovou úlohu a pro „tradování“ vizí byl přinejmenším stejně důležitý jako Kristina. Na s. 81–112 autor provádí precizní rozbor traktátu O pravých a falešných prorocích z r. 1629, který je nejen Komenského obranou Kristininých vizí, ale zároveň také klíčem k chápání Komenského vztahu k vizím a proroctvím jako takovým. Tato část patří k nejhodnotnějším oddílům práce. Za dohru událostí, které vyvstaly v

souvislosti se zjeveními Kristiny Poniatowské, autor považuje bratrský synod v Ostrorógu v r. 1632, ten i přes Komenského odpor potvrdil odmítavé stanovisko vedení Jednoty.

V další samostatné kapitole autor zhodnocuje výsledky předcházejícího zkoumání a zabývá se vztahem Komenského k fenoménu proroctví v kontextu jeho literárního díla (zvláštní pozornost věnuje spisům Truchlivý, Haggaeus redivivus a Historie o protivenství). Autor zde představil motiv, který by se mohl stát speciálním badatelským tématem, vnášejícím více světla do studia mentality česko-moravských nekatolických konfesních kultur, otázku národního a historického mesianismu, který podle autorova zjištění „přispěl ke Komenského víře v nová proroctví“ (s. 117). V závěru této části se autor ještě pokusil určit bližší roli Komenského vztahu ke Kristininým proroctvím v genezi jeho chiliastických představ. Navazuje tím na některé práce H. Hotsona a U. Voigta.

Na s. 130–183, v textové části práce, autor otiskuje záznam Kristininých vizí podle rukopisu Jagellonské knihovny v Krakově, sign. BJ MS Berol.Slav.Qu.11. Na tomto místě by bylo možné uvést výtku, že autor mohl věnovat větší pozornost skladbě rukopisu a zohlednit jeho předcházející části, které by mohly napovědět něco o pozadí jeho vzniku (text Kristininých proroctví začíná na f. 142a). Velikost rukopisu je sice zřejmá ze signatury, ale bývá standardní součástí popisu rukopisů i v té nejstručnější formě, stejně tak jako se běžně uvádí i celkový počet folií rukopisu. Na s. 5 autor tento rukopis bez bližšího vysvětlení označuje za „nejvíce čtenářsky přístupný“ – míní kvalitu textu, nebo dostupnost rukopisu jako takového?

Za edicí následuje soupis vizí, uspořádaný do přehledné tabulky. Jednotlivé záznamy tvoří časové zařazení vize, charakteristika zdravotního stavu Kristiny v dané době, délka, typ (vidění, extáze, sen), obsah zjevení a okolnosti, které jej provázely (nejčastěji místo, na němž ke zjevení došlo, přítomnost jiných osob); součástí „okolností“ je i citace, která odkazuje na záznam zjevení v Komenského díle *Lux e tenebris* (1665). Za tabulkou v několika odstavcích následuje pokus o sumarizaci předloženého materiálu, jehož podstatnou část tvoří kvantitativní údaje.

V závěru, kde autor shrnuje výsledky svého bádání, je ve stručnosti opět představena „kariéra“ Kristiny Poniatowské jako prorokyně a rozličné reakce jejího okolí na zjevení, přičemž autor zdůrazňuje zejména její tělesné projevy a teatralitu doprovázející zjevení, které pokládá za „důležitý interpretační klíč k vizionářské aktivitě“. Za mimořádnou událost považuje také „událost údajné smrti a vzkříšení prorokyně v polském Lešně“. Přestože se nedochoval autograf Kristininých proroctví, vzhledem k dochovanému pramennému materiálu pokládá autor jejich znění ve srovnání s Kotterovými a Drábíkovými zjeveními za nejméně pravděpodobnější znění. Z biblických textů, které se v souvislosti s Kristininými zjeveními objevují, autor zdůrazňuje mimořádnou roli Žalmů, které v kvantitativním vyjádření citované biblické literatury následují hned za Zjevením Janovým. Prostředí, které se kolem vizionářky vytvořilo, charakterizuje jako „společenský intenzivních modliteb a spojení s Bohem“. Interpretuje roli samotné Kristiny v rámci zjevení a její identifikaci s postavou Nevěsty Kristovy, konkrétněji se společenstvím české evangelické církve. Z reakcí Kristinina okolí vyzdvihuje zejména pokusy o objektivní pohled učence a lékaře Jana Jonstona. Za klíčový dokument pro osvětlení vstřícného vztahu Jana Amose Komenského nejen ke zjevením Kristiny, ale ke všem ostatním podobným dobovým jevům, pokládá autor Komenského traktát *O pravých a falešných prorocích* (1629). Na závěr svých úvah se autor pokouší odpovědět na otázku, co Komenského vedlo k tak nekriticky vstřícnému postoji vůči dobovým zjevením a podobným jevům a jaké místo zaujímají proroctví v kontextu jeho myšlení. Odpověď nachází zejména v dobovém národním a historickém mesianismu českých nekatolíků, konkrétněji českých bratří.

Obsahová vyváženost, tematická sourodost práce a sympatická uměřenost v pojednávání jednotlivých kapitol však kontrastují s formálními nedostatky, jichž je, žel, nemálo a celkový výsledek práce, celkem zbytečně, znehodnocují. Pokusím se shrnout nejzávažnější připomínky. Jsou jimi nedůslednost v přepisování osobních jmen či jejich – dle mého názoru zbytečně – počešťování: tak se zde objevuje „Martin Gracián Gertich“ (s. 181, pozn. 749; s. 202), avšak na s. 77 Gratián, ačkoliv se i v české odborné literatuře běžně užívá původního Gratian; za zbytečné soudím i počešťování jména Kristinina otce (přistoupíme-li na podobu „Julián“, proč poté autor ponechává polský tvar

Poniatowski?) a ostatně také jméno Kristiny se běžně ponechává bez české úpravy. Jiná jména autor naproti tomu nepočesťuje, ačkoliv by to bylo dosti dobře možné (např. Angelina [Anděla] Zárubová ze Selkingu na s. 7; Esther Sadovská na s. 8 – běžně se užívá podoba jména Estera [či Ester] Sádovská. Objevuje se zde dvojí podoba jména kněze Daniela Tychika (na s. 181 Tychicus – na s. 25, 198 Tychikus), Eliška Vchynická (s. 26) by správně měla být Vchynská ze Vchynic.

V práci na několika místech chybí odkazy (poznámku by zasloužilo tvrzení „jak by řekl Komenský“ uvedené v poslední větě textu na s. 71, nejde-li zde pouze o beletristický prostředek; u charakteristiky Kristiny jako „zřítelnicí Jednoty“ na s. 77 není uveden pramen; ten chybí i v pozn. 84; na s. 18 chybí odkaz na pramen; není zcela jasné, k čemu se vztahuje poznámka č. 145 na s. 30). Nedostatečné je zejména vzájemné přesné provázání textu práce odkazy, neobjevuje se prakticky vůbec. Odkazy typu „viz studie“ (s. 175, též s. 67, pozn. 301) nebo také „(viz. dříve)“ (s. 77) jsou nedostatečné. Autor v textu práce sporadicky užívá drobné beletristické prostředky (jde o pasáže, které jsou zpravidla ukončeny třemi tečkami, případně též vykřičníkem či otazníkem), jimiž se buď snaží zvýšit čtivost (celkem zbytečně, po stylové stránce není práce nijak nedokonalá), nebo snad nezávazným způsobem vyjádřit některé své domněnky, které by však bylo třeba blíže vysvětlit a doplnit, případně doložit prameny (např. poslední věta na s. 71; úvaha na s. 11: „Otázkou samozřejmě zůstává, jestli do koncipování dopisu [tj. Kristiny svému otci, pozn. J. J.] nezasáhl rovněž Komenský...“; další např. na s. 28, s. 69, s. 108). V extrémní míře je úvodní část práce poznamenána překlepy, objevují se ostatně, ač v menší míře, avšak rovnoměrně, v průběhu celého textu a ruší plynulou četbu.

Zvláštní pozornost zasluhuje edice textu zjevení Kristiny Poniatowské. Zde je již zřejmé, že autor se mohl vzdát svých kompetencí při jazykové úpravě textu rukopisu ve prospěch příslušných specialistů (bohemistů). Již samotné jazykové zásady působí svým zpracováním nehotovým, ne-li snad přímo zmateným dojmem. Z konkrétních výhrad, či doplňků zde uvádím tyto: Nemám dojem, že při transkripci německého textu by bylo nutné zachovávat pouhá odlišovací znaménka nad písmenem „u“ (které jsou navíc přepisovány jako „ú“). V českém textu není nutné dopisovat koncové -v u possessivních adjektiv: hlas Hospodinů[v] (s. 167), meč Hospodinů[v] (s. 177), náměstek d'áblů[v] (s. 172). Na s. 141 se objevuje gramaticky nekorektní úprava sg. přechodníku minulého: „On pak šed[še] postavil kalich ten na stůl“. Také se běžně neupravují zvláštnosti skloňování: např. „hřichu [místo pův. hřicha] ... viděti jsi nemohla“ (s. 153). Některé výrazy je možné zbavit označení nejistého čtení: např. „zření“ (s. 166) – zde ve významu pálení, většinou se objevuje ve tvaru „žření“. Za zbytečný pokládám i nezvyklý způsob dvojí paginace textu. Uznání naopak zasluhuje důsledné dohledání biblických aluzí v edici proroctví, zjištěné odkazy na biblickou literaturu jsou četné.

V seznamu pramenů a literatury by bylo možné doplnit evidenci starých tisků o jejich identifikaci v rámci retrospektivních národních bibliografií (Knihopis, VD17 aj.), záznamům moderní literatury by prospěla jistější orientace autora na některou z uznávaných současných směrnic pro zhotovování bibliografických záznamů (např. ČČH). Zcela nepřijatelné je úplné nerespektování ortografie v případě záznamů polskojazyčné literatury, řadě jednotek chybí část bibliografických údajů (místo vydání, údaje o stranách u sborníkových nebo časopiseckých studií; nebo naopak, u periodik se místo jejich vydání běžně neuvádí, zcela nahodile autor umísťuje údaje o vydavateli, někdy je zaměňuje s místem vydání – např. Vyšehrad na s. 219), týká-li se záznam encyklopedie, z níž je uváděna pouze jedna konkrétní strana, je na místě uvést název hesla a jméno jeho autora (nejlepším řešením by bylo vyhradit encyklopediím v rámci bibliografie zvláštní místo). Omylem se v seznamu literatury objevují i edice, jimž autor v rámci bibliografie jinak náležitě vyhradil zvláštní místo. Na s. 2 autor odkazuje na podnětné studie Matthiase Pohlga „o konfesních výkladových rámcích“, zkrácený název jedné z nich cituje v poznámce č. 10, avšak v přehledu literatury tato studie chybí.

Hodnocení práce. Disertační práce Mgr. Pavla Heřmánka představuje významný komeniologický příspěvek, přináší řadu nových zjištění a otevírá pole pro další bádání a

interpretace. Velmi dobře obstojí po obsahové stránce. I přes zjištěné formální nedostatky, které by se v tomto typu studií již objevovat neměly a jejichž nerespektování by autorovi mohlo mírně komplikovat další úsilí o vědeckou činnost, proto práci doporučuji k obhajobě.

Jiří Just
Kutná Hora, 31.8.2012